

Kedves Érettségizők!

A magyar nyelv és irodalom írásbeli vizsga rendszerint kisebb-nagyobb meglepetés szokott lenni az érettségiző diákok számára, kettős értelemben is. Egyrészt, mert akármi is legyen a tétel – ismert vagy ismeretlen vers, könnyű vagy nehéz téma, régebbi vagy frissebben tanult anyag – magyartanárként minden évben azt hallom: „Erre nem számítottam! Bármi jöhetett volna, de épp ez?!” Engem mindig megmosolyogtat ez a reakció, hiszen az érettségizőket minden évben kivétel nélkül meglepi a tétel. Ezért szoktam mondani a diákjaimnak már év elején: a megadott követelményrendszerben nincs olyan tétel, amely ne fordulhatna elő a vizsgán. Mindent, ami fel van tüntetve, ismerni kell, Pilinszkyt és a Margit-legendát, Arany Jánost és Fannit, Zrínyit és Ottlikot is. Persze, csak ha jó jegyet szeretne az ember.

Mert a másik meglepetés sokszor az osztályzat körül szokott bekövetkezni: nem egy tanuló panaszkodik arról, milyen rengeteget írt, mégis milyen alacsony osztályzattal minősítették a dolgozatát. Bizony, a terjedelem nem mérvadó a magyar esetében, bár az mindenképp jó kezdet, ha valakinek van mondanivalója. Csakhogy a mondanivaló tartalma és a kifejtésének a módja egyaránt fontos ebben az esetben: a magyar érettségien arról kell számot adnod, hogy ismered és érted az adott művet, és mindezt érthetően és a 4 éven át tanult fogalmak alkalmazásával meg is tudod fogalmazni.

Igen, az írásbeli sokkal nehezebb, mint a szóbeli. Fogalmazzunk úgy: a szóbelihez képest itt jóval korlátozottabbak a lehetőségei annak, hogy tudásunkat és képességeinket felmutassuk, bizonyítsuk, hiszen ezen a tudáspróbán az egyetlen, ami alapján megítélik a teljesítményünket: az írásunk, az írott dolgozatunk. Szép beszéd, jó fellépés, sugárzó jókedv – mint eszközök, nem állnak a rendelkezésedre. A javítótanárok csak azt látják belőled, amit írsz, és azt, ahogy írsz. Egyik sem mentesítheti a másikat: nem érvényesülhet értékes tartalom kidolgozatlanul, de a gördülékeny, hangzatos szöveg sem rejtheti el szövegünk ürességét.

Ezért az alábbiakban az írásbeli vizsga első tételéhez fogalmazzunk meg számotokra tanácsokat: a lírai művek elemzéséhez. A magyartanároktól a diákok nagy része folyamatosan kéri, követeli a verselemzés egységes, mindenre érvényes receptjét. Sajnos ezzel nem szolgálhatunk ezúttal sem, mert ilyen nem létezik, lévén, hogy minden vers más, és minden olvasó mást lát meg benne, ami őt megszólítja. Viszont léteznek szempontok, amelyeket a legtöbb esetben érdemes hasznosítani, illetve tanácsok arról, mi az, amit célszerű vagy amit sosem szabad csinálni. A következőkben egy olyan szempontrendszer következik, amely egy gazdag ötlettárat kínál arra, hogy értelmezésedben az érettségien kapott versből a lehető legtöbbet kihozhassd.

Egy kis elmélet: líra, alapfogalmak

-a líra:

-sokáig a személyesség közvetlen megnyilatkozásának tekintették

-a lírai műnem fogalmához szorosan kapcsolódik a kötött ritmusú beszéd, a vers fogalma (bár létezik prózában írt alkotás, prózavers is)

-a lírai alkotások csoportosítási lehetőségei:

a. műfaji csoportosítás: a műfajok bizonyos mértékben őrzik szerkesztés-, beszédhelyzet- és versformabeli állandóságukat, másrészt folyamatosan megújulnak, pl. óda

b. tematikus, azaz téma szerinti csoportosítás: pl. tájleíró költemény, magyarság-vers, istenes vers, létösszegző vers

c. forma szerinti csoportosítás: pl. szonett-, rondó- vagy balladaforma

-a lírai művek alapjellemezője (is) a megalkotottság: miben ragadható ez meg? melyek azok az összetevők, amelyek verssé teszik a verset? melyek az általunk vizsgálható elemek a lírai művekben általában?

-a nyomtatási kép jellemzőinek feltárása (lásd például a képverseket)

-poétikai szempontból: a vers hangzásvilága, szókinccse, mondattani és stílusbeli jellemzői

-a hangzásvilágot alakító tényezők: a versritmus (időmértékes, magyaros, szimultán), a rímhasználat vagy rímtelenség, a strófaszerkezet (Balassi-strófa, alkaioszi versszak stb), illetve a verszene egyéb elemei, pl. a hangszimbolika

-a szókinccs szempontjából a szófajok aránya (névszói vagy igei stílus), a szavak nyelvi rétegzettsége (tájszó, szakszó, régies kifejezések, szóalkotás), motiváltsága (hangutánzók, hangulatfestők)

-a mondattani jellegzetességek vizsgálhatók például a kommunikációs funkciók, a szerkesztettség, a hiány vagy a szórend mentén

-stílusvizsgálat: ide tartozik a vers szóképeinek, alakzatainak, a beszédmód hangnemi jellegzetességeinek (írónia, pátosz stb), illetve korhoz kötöttségének (korstílus, stílusirány) vizsgálata

-szerkezetbe való rendezettség: például a szimmetria vagy asszimetria, keret, a retorikus felépítettség (tételmondat, bizonyítás, következtetés), idő- és értékszembeállítás

-a cím és műegész összefüggéseinek feltárása is

-a lírai alkotás alapvetően monológ típusú, egyes szám első személyű, jelen idejű beszéd, lírai hőse, beszélője ennek ellenére teremtett (szerző és lírai én nem azonos), ezért is fontos megfigyelni, ki szólal meg a vers nyelvi-poétikai megalkotottságú beszédhelyzetében: pl. a dialogizáló vagy önmegszólító típusú versbeszéd megbontja a monológyszerűséget

-versértelmezésünket árnyalhatja, ha mozgósítjuk a keletkezési körülményekről meglévő ismereteinket (korismeret, az irodalmi folyamat alakulástörténete, életrajz, életmű), ugyanakkor lényeges, hogy csak azokat az elemeket használjuk fel a jelentésteremtésben, amelyek szervesen kapcsolódnak az adott alkotás kérdésirányaihoz

A recept

Megfontolandó

Mindezek alapján összeállítottunk számotokra egy receptet, más szóval olyan szempontok sorát, amelyeket egy adott vers esetében hasznosítani lehet, de:

-Ez csak egy ötlettár! Minden vers más, nem lehet minden költeménynél minden pontra kitérni! Nem is kell minden versnél ezt a menetet végigjárni, az adott vers jellegzetességei döntik el, miből kell kiindulni, mit kell hangsúlyozni!

- A szempontok sora egy lehetséges, de nem kötelező sorrendet követ!

-A jó műelemzés egyéni gondolatokról, érzelmekről tanúskodik. Nem azt kell megfogalmaznod, amit a tanár elmondott vagy amit a tankönyv leírt, hanem az irodalmi alkotás szabályait ismerve és figyelembe véve értelmezned kell az alkotást, az alkotás folyamatát és a rád gyakorolt hatást! Bármit leírhatasz, ha azt érvekkel is alá tudod támasztani!

-Kezdd azzal, hogy először némán elolvasod legalább ötször a verset! Ha ezt kellő odafigyeléssel teszed, egészen biztos, hogy minden olvasás alkalmával új és új gondolataid, felismeréseid, érveid születnek a műről! Megfigyeléseidet jegyezd fel előbb rendezetlenül, majd rendszerezd őket, és készíts rövid vázlatot, melyben a megadott 4 szempontot választod kiindulópontul!

-Tudnod kell, a 4 megadott szempontot csak segítségül kaptad a vers lényegének megragadásához, a kifejtésük révén már ki kéne rajzolódnia egy kisebb verselemzésnek. A szempontok kifejtése mindenképp történjen meg, de messze nem elég egy-egy bekezdésben elintézni őket! Minden ötlet, gondolat, érv, ami a sajátod, pontot fog érni.

-A verselemzés lényege nem a „vers prózára fordítása”! Nem nevezhető verselemzésnek: „Az első sor arról szól, hogy... A következő két sor arról szól, hogy ...” Nem az a dolgod, hogy elmondás más szavakkal, amit a költő már egyszer leírt, hanem hogy a lehetséges szempontok alapján jellemezd a műalkotást!

- Mellőzd a felesleges életrajzi adatokat!
- Vigyázz a szerkezeti arányokra és a tagolásra!
- Állításaid támaszd alá idézetekkel, példákkal is!
- Figyelj arra, hogy a szakszavakat, idegen szavakat pontosan használd! Ha valamiben nem vagy biztos, inkább fogalmazz meg másképp!

Szemponatok

I. Szemponatok egy lehetséges bevezetéshez:

- a vers keletkezési körülményei, a mű mögötti „valóságanyag” feltárása: csak arra térjünk ki, ami valóban hatással volt a vers megírására
- tematikus csoport vagy pályaszakasz megnevezése, ahová a vers behelyezhető
- az alkotó korhoz, írócsoporthoz, stílusirányzathoz tartozása
- életrajzi vonatkozások: csak ami fontos a vers szempontjából –ne legyen életrajz!
- írói élmények: itt inkább azon van a hangsúly, hogy a költőben milyen érzéseket, gondolatokat váltott ki egy-egy esemény
- a költő egyénisége, érzés- és gondolatvilága
- korrajz, társadalomkép, esetleg korhangulat
- kulturhatások: más költők, írók, művek vagy stílusirányzatok hatása
- óvakodjunk a leegyszerűsített életrajzi történetek, költőkről-írókról alkotott ismert, elkoptatott anekdoták ismertetésétől, töltelékszövegektől, közhelyektől

II. Szemponatok egy lehetséges tárgyaláshoz:

-a cím szerepe:

- cím és szövegegész viszonya: milyen elvárásokat ébresztett benned a cím? ehhez képest mit nyújtott a vers? beigazolódtak az előfeltevéseid vagy a versszöveg cáfolta mindazt, amit a cím alapján elképzeltél? milyen értelemben igazolta vagy cáfolta a szöveg a cím keltette előfeltevéseidet?

-a vers kulcsszavainak, kulcsmondatainak felismerése

-a mű alapgondolatának, alapproblematikájának összefoglalása

- ez többféle lehet: gondolati-, érzelmi-, tartalmi-, hangulati vonatkozású
- a versben megfogalmazódhat valamilyen általános emberi vagy erkölcsi üzenet, költői ítélet, állásfoglalás, de egy érzés is
  - magánéleti kérdések: pl. magány, szerelem, elmúlás, halálhoz való viszonyulás
  - életkép: pillanatnyi hangulat, számvetés, költői program, a személyes sors, léthelyzet problémái, kételyek, vívódások, panasz, lázadás, értékvesztés stb.
  - közéleti problémák: pl. társadalombírálat, a társadalmi haladás sürgetése (elmaradottság, forradalom), feltételei, nemzeti probléma (függetlenség, széthúzás, a nemzeti kultúra kérdése, a nemzettudat, nemzeti érzés erősítése)
  - egyetemes emberi, filozófiai, erkölcsi kérdések: az idő, a sors, a történelem, a civilizáció, az emberi fejlődés iránya, a természet stb

- számolj a többjelentéssel: azzal, hogy a vers a konkrét, korhoz való üzeneten kívül általánosabb gondolatokat is tartalmazhat, lehetőleg minden jelentésréteget végy sorra!

- az egyes részek gondolatait célszerű a vers szerkezeti tagolása után kifejtetni

-a vers alapszituációjának és a beszédhelyzetnek a megfigyelése:

- mit tudunk meg a lírai én (beszélő) személyéről? kinek a nevében, milyen szerepben szólal meg a költő?
- miben áll az alapszituáció?

- a kiindulópont lehet: egy látomás, látvány, fikció, mítosz, szimbólum stb

- kihez szól a beszélő, a lírai én? magánbeszéd vagy megszólít másik szereplőt is? megidézi-e a szöveg a megalkotott másik alak(ok) válaszát, beszédét? milyen a megszólító és a megszólított viszonya? mit tudunk meg a résztvevőkről, a megszólalás körülményeiről, a nyelvhasználatról, a megszólalás céljáról?

-a vershelyzet értelmezése:

-a szövegből kiolvasható (vagy elképzelhető) megalkotott szituáció, jelenetkeret: a vers megszületésével kapcsolatos fikatív vagy valós tér- és időmózzanatokra való utalás, díszletezés

-vershelyzet egy-egy emberi szituációnak a rögzítése is, amelyre a versben válasz fogalmazódik meg

-vershelyzet az is, amikor a vers beszélője megjelöli viszonyát tárgyához

-verstípus (lírai közlésforma):

-vallomások, létösszegző, számvető, önmegszólító, idő- és értékszembesítő, létvers stb

-a vers műfajának meghatározása:

-a műfaj sajátosságainak tükröződése a versben, összefüggései a tartalommal

-a mű szerkezeti felépítése: (de a vers nem mindig tagolható!)

-a vers általában többszörös értelemben is felépített, ezért a 'szerkezet'-címszó alatt megvizsgálandó:

-részek: felütés, középső, zárlat

-a tér- és időszerkezet

-a téma változásai szerkezeti részenként, pl. leíró-elbeszélő-gondolati egységek

-versszakok, szakaszok, szakaszokon belüli egységek egymáshoz való viszonya

-a gondolatok, érzelmek átadásának szerkezeti formája – *jellegzetes szerkezeti formák:*

-keretesség, párhuzamosság, ellenpontozás, ellentétezés, értékszembesítés, ismétlődés, linearitás, szimmetria vagy aszimmetria, érvelő (retorizált, szónoki)

-logikus – zárt, zaklatott – csapongó - tagolhatatlan stb.

-ha keretes: esetleges változások és ezek szerepe vizsgálandó

-refrén: mit emel ki, valószínűleg minden szakaszban más-más szerepe van, mást fejez ki

-a versbeszéd értelmezése:

-ide tartozik maga a versszöveg vizsgálata többféle szempontból, amelyeket egyidejűleg célszerű érvényesíteni, mint például az alábbiak:

a. a vers képrendszerének végigkövetése:

-motívumok (ismétlődő elem), toposzok (közismert, különböző korokon átívelő kép, írói/költői közhely), archetípus (szimbolikus képzetek, amelyek az emberiség közös tudatalattijában fellelhető tapasztalatokat rögzítik)

b. a nyelvi állomány vizsgálata:

-vizualitás és hanghatások a költeményben: pl. milyen színekkel/ hangokkal dolgozik a költő? van ennek jelentősége a tartalom szempontjából?

-a hangok hatása: pl. mély magánhangzók, lágy mássalhangzók, hangutánzó szavak

-a szavak eredete: köznapi, tájnyelvi, idegen szavak, szakmai, nagyvárosi, argó stb

-a szavak szófajának gyakorisága: pl. igék/főnevek/melléknevek halmozása

-a szavak hangulata adott szövegkörnyezetben: vidám, játékos, friss, indulatos, durva

-a mondatok:

-hosszúsága-rövidsége

-és a sorok: pl. enjambement - soráthajlás

-szerkezete: pl. hiányos, egyszerű, bonyolult összetett, körmondat

-modalitása: kérdő, felkiáltó, felszólító

-tartalma: állítások, tagadások

c. stilisztikai formák, eszközök:

-a megnevezésén túl mindig az a fontos, milyen tartalmat és hogyan fejeznek ki

1. képek, szóképek: többletjelentés, érzékletesség, szemléletesség, élményszerűség

a) ezek "anyaga": természeti képek, hétköznapiaság, tárgyaiasság, a modern nagyváros képei, az emberi test, kozmikus képek stb.

b) képek: komplex költői képek, allegória, szimbólum, szimbólumrendszer

c) szóképek: hasonlat, metafora, megszemélyesítés, szinesztézia, metonímia

2. alakzatok (stilisztikai formák, képletek): a tartalmi erősítés eszközei

felkiáltás, felszólítás, megszólítás, önmegszólítás, kérdések, költői kérdés, ellentétek, ismétlés, halmozás, felsorolás, fokozás, tagadás, negatív festés, paradoxon, túlzás, párhuzam, gúny, irónia stb.

-mit fejeznek ki: szenvedélyek, félelmek, szorongások, kihívó dac, elégikus fájdalom, harcos agitáció, dicsőítés, himnikus hang, túlradó boldogság, játékoság, intimitás, gúgy, irónia, önirónia, ünnepélyesség, pátosz stb

-poétizáltság (nyelvi megformáltság)

-ha nem találsz stíluseszközöket, stílusjegyeket, annak is lehet jelentősége az elemzés szempontjából!

d. a hangulat és a hangnem megfigyelése:

-milyen hangulat/ hangnem és hol, miért változik a versben, pl. büszkeség, öntudat, belső vívódás, elmélyült töprengés, ünnepélyes, humoros, dühös, önironikus hangnem

-ennél a résznél már feltétlenül be kell lépnie a formai elemzésnek, ezt nem szabad a végére hagyni!

e. formai elemzés (párhuzamosan a tartalmival!):

-a formai elemzés soha ne legyen felsorolásszerű

-feltétlenül rá kell mutatni arra, hogy a formai megoldások mennyiben segítik a tartalom kifejtését: mindig ki kell fejteni, hogy mi az adott eszköz szerepe, célja, pl. ha megtörik a ritmus, van-e ott tartalmi törés is?

-versforma, versritmus (időmérték, ütemhangsúly)

-rímek

-strófák, strófaszerkezet

-a versforma jellegzetességeinek szerepe a mondanivaló szempontjából (erősítés, gyengítés, ellentét tartalom és forma között)

-zeneiség

-maga a forma válik tartalomká stb.

III. Szempontok egy lehetséges befejezéshez:

-végső következtetések levonása, összefoglalás, összegzés

-értékelés: a mű jelentősége – ne legyen méltatásszerű!

-a vers általános emberi, minden korra vonatkozó üzenete

-a vers üzenetének aktualitása

-a mű kapcsolódási pontjai, hasonlóságok más versekkel, szerzőkkel

-irodalomtörténeti összefüggések, előre- és visszautalások az életműben, a magyar, illetve európai költészet folyamatában

-egyéni érzelmek megfogalmazása, személyes vélemény: irodalmi stílusban, indoklással, személyes élménnyel kiegészítve – ne legyen hazug vagy szentimentális!

-asszociációk, képzettársítások: emlékekre, vágyakra, hasonló olvasmányélményekre való utalás